

HISTORIOGRAPHICAL AND SOURCES OF RESEARCH

- Shcherbatiuk V.** Insurrectionary-partisan peasant movement in Ukraine in 1921 and its characteristic features of the modern Ukrainian scientists 301
- Lysenko O.** Informational and analytical documents of GPU of the UKSSR as the source of investigation of activity of village activist under the condition of general collectivization (the end of 1920th – beginning of 1930th) 336
- Ivanenko V., Prokopenko L.** The realization of state program of «Rehabilitated by history» in Dnipropetrovsk region 358

REVIEWS

- Vasyliiev V.** Book review: «Ukraine during “the Great Terror”: 1936–1938 / Editor: Shapoval Yu [and other]. – K.: Libid, 2009. – 544 p.» 370
- Kasyanov G.** Book review: «Kolaistruk O.A. Inteligentsiya USSR in 1920 Everyday Life. – Khakiv: Rarities of Ukraine, 2010. – 362 c.» 373
- Shevchenko S.** Book review: «Great Terror in Ukrain. “Kulak operation” 1937–1938. / Editor:: Serhiy Kokin, Mark Yunge. – K.: Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy», 2010. – Ch. 1 – 614 p.; Ch. 2. – 598 p.» 375
- Stempen S.** Book review: «Kresowa księga sprawiedliwych. 1939–1945. O Ukraińcach ratujących Polaków poddanych eksterminacji przez OUN i UPA, opracował Romuald Niedzielko. Studia i materiał y. – T. 12. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2007. – 223 s.» 379
- Hohun O.** Book review: «Soviet state security agencies in 1939 – in Jun 1941. Documents of Special State archive of security service of Ukraine / Editor: Vasyl Danilenko, Serhiy Kokin. – K.: Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy», 2009. – 1311 p.» 398

CHRONICLE EVENTS

- Ohorodnik V.** The presentation of research and documental issues of Branch State Archive of Security Service of Ukraine 412

IN MEMORIAM

- PRESES. In memoirs of YANUSH KURTYKA 423
- PASCHENKO Vladimir Aleksandrovich 431
- BOOKSHELF** 434

ДО 95-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ П. Т. ТРОНЬКА

Роман Подкур*

Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: досвід та перспективи наукового дослідження (до 95-річчя з дня народження академіка НАН України П. Т. Тронька)

У статті аналізується наукова та громадсько-політична діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька як науковця та організатора реалізації Державної програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

Ключові слова: політичні репресії, «Реабілітовані історією», Служба безпеки України, реабілітація.

Незалежність України, утверджена на початку 1990-х рр. після розпаду радянської імперії, спричинила трансформацію свідомості політичної та інтелектуальної еліти, населення, поставивши на порядок денний проблему самоідентифікації. Базо-

* Подкур Р.Ю. — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, старший науковий співробітник відділу по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ.

вим елементом процесу стала ліквідація ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях.

Національна історична наука мала на меті довести власну спроможність проводити наукові розробки, які не обмежувалися б прокрустовим ложем класової ідеології. В радянський період історія України інтерпретувалася як регіональний варіант російської. Події й постаті українського минулого, що не вкладалися у подану схему, просто не досліджувалися.

Ліквідація ідеологічних обмежень відразу актуалізувала як наукову проблему створення та функціонування системи політичного контролю за громадянами СРСР, переслідування інакомислячих. Водночас замовчування реальних людських втрат за період більшовицького правління серйозно політизувало її. Саме тому вивчення політичних репресій/переслідувань стало однією із соціально значущих тем.

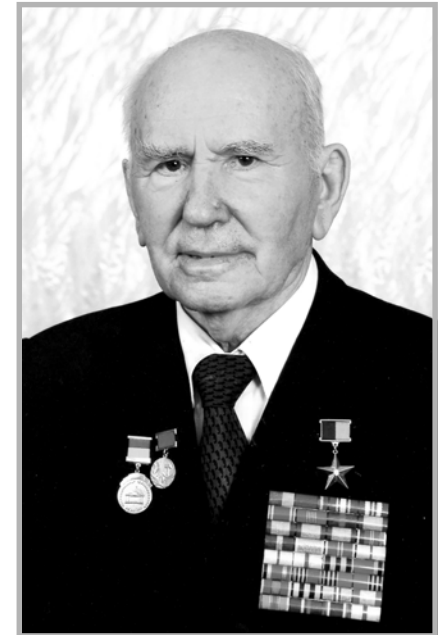
У цей переламний для української науки час укотре свій досвід ученого й талант організатора проявив академік НАН України Петро Тимофійович Тронько, який активно займався дослідженням краєзнавчого руху. Очолюючи науковий підрозділ в Інституті історії АН УРСР, він започаткував вивчення доробку краєзнавців 1920–1930-х рр. Результати виявилися несподіваними. Фактично вперше не лише розкрилася тематика масштабних регіональних досліджень, а й трагічна доля співробітників науково-дослідних установ, краєзнавчих організацій, які постраждали від необґрунтованих політичних репресій.

Тема політичних переслідувань стала для академіка П. Т. Тронька особистою. Працюючи на партійних та державних посадах він неодноразового стикався з колишніми репресованими, допомагав їм облаштувати життя, боровся за відновлення громадянських прав.

Вроджене почуття справедливості, бажання допомогти людям були закладені його родиною. Народився П. Т. Тронько 12 липня 1915 р. у селянській родині у с. Заброди Богодухівського повіту на Харківщині. Хоча *батько* — Тимофій Федорович — рано помер, *мати* — Явдоха Олексіївна — зуміла прищепити синові любов до рідної землі та людей. Ця риса стала визначальною у долі майбутнього державного діяча та науковця.

Наприкінці 1932 р. П. Т. Тронько трудився робітником шахти у Дзержинську. Після закінчення курсів, у 1933–1934 рр. працював в освітніх закладах с. Кленового Богодухівського району Харківської області та Лебедина (нині — Сумської обл.). У 1936–1937 рр. Петро Тимофійович — курсант Єйської військової школи морських льотчиків у Краснодарському краї. До грудня 1937 р. — заступник директора й директор Лебединського дитячого будинку. Оцінивши організаторські здібності молодого керівника, П. Т. Тронька

направили в апарат Лебединського районного комітету комсомолу. Спочатку обіймав посаду завідуючого відділом, а згодом — першого секретаря. Його стрімка кар'єра була зумовлена не лише особистими здібностями, а й постійними арештами новопризначених керівників району під час «великого терору».

Академік НАН України
П. Т. ТРОНЬКО

«Ніхто не знав, — згадував *Петро Тимофійович*, — коли постукають у двері і потім звинуватять у “шпигунстві” чи “шкідництві”». Однак, на щастя, минулося. Арештувавши по два, а то й три склади керівників районних організацій Сумщини, співробітники НКВС вирішили, що достатньо “почистили” район».

На початку 1939 р. комсомольці обрали його секретарем Сумського обкому ЛКСМУ. Петро Тимофійович завжди з винятковою приємністю згадує комсомольські роки, і не лише через власну молодість. Комсомол направив на навчання у вищі на-

вчальні заклади, технікуми, на підприємства сотні тисяч молодих людей, спрямувавши їхній юнацький максималізм на розбудову економічної могутності СРСР.

Однак обіймаючи посади першого секретаря Лебединського райкому комсомолу, секретаря Сумського обкому ЛКСМУ, першого секретаря Станіславського обкому ЛКСМУ П. Т. Тронько бачив і негативні сторони ідеологізації молодіжного руху, а саме нівелювання особистості, перетворення її на «гвинтик» політичної системи СРСР.

Не сподівався також молодий комсомольський працівник, що його юнацький запал та працездатність лідери ВКП(б) використають для жорсткої «радянської» новопрієднаних західноукраїнських областей. Депутат Народних Зборів Західної України перший секретар Станіславського обкому ЛКСМУ П. Т. Тронько не уявляв собі, що звільнення від польської окупації обернеться тут трагедією масових незаконних репресій, масштабними депортаціями та розпорошить по СРСР тисячі українських і польських родин.

Повертаючись до подій 1939 р., академік НАН України П. Т. Тронько жодним чином не ідеалізує дії вищого партійно-державного керівництва СРСР. Він завжди наполягав, як професійний історик, на об'єктивному, багатоаспектному вивченні суперечливих процесів радянської дійсності¹.

Із жорстким ідеологічним тиском, звинуваченнями у «дрібнобуржуазному націоналізмі» зіткнувся П. Т. Тронько навіть на посаді заступника голови Ради Міністрів УРСР. Одним із масштабних його задумів стало увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією українського козацтва. П. Т. Тронько домігся у партійного керівництва республіки, зокрема першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста, відповідної санкції на реалізацію проекту.

Архівні документи свідчать про непросту атмосферу засідання політбюро ЦК КПУ 31 серпня 1965 р., на якому обговорю-

вався лист заступника голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронька та секретаря ЦК КПУ А. Д. Скаби. Посадовці констатували, що

«широковідомі події героїчного минулого, пов'язані з існуванням запорозького козацтва та Запорозької Січі [...] до цього часу увічнені вкрай незадовільно».

Члени політбюро ЦК КПУ не поспішали висловлювати власну думку. Лише секретар ЦК В. Г. Комяхов зауважив, що ці ідеї заслуговують на увагу. Вирішальною виявилася позиція першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста, якому імпонувала національна проблематика. Тим паче, вона пов'язувалася з антифеодальною боротьбою українського козацтва. Утім, політбюро ухвалило дещо абстрактну постанову, яка залишала простір для політичного маневру.

Постанова Ради Міністрів УРСР від 18 вересня 1965 р. конкретизувала завдання увічнення пам'яті українського козацтва. Передбачалося спорудження меморіалу на о. Хортиця, встановлення гранітних обелісків та пам'ятних знаків у місцях бойової слави запорозьких козаків. 18 травня 1970 р. П. Т. Тронько представив проект історико-меморіального комплексу на о. Хортиця на розгляд членів політбюро ЦК КПУ. Він не викликав заперечення у партійних можновладців.

Однак грандіозна програма не була реалізована. Новий секретар ЦК КПУ з ідеології В. Ю. Маланчук виступив проти виконання вже затвердженої програми. За його ініціативи політбюро ЦК КПУ 25 вересня 1973 р. ухвалило постанову, яка нагадувала судовий вирок:

«Під час здійснення накреслених планів були допущені недоліки, які призвели до невиправданого розширення завдань, збільшення масштабу і зміни характеру робіт зі створення заповідника. [...] Розростаючись невиправдано у своїх масштабах, цей комплекс набирав, водночас, і хибного ідейно-політичного спрямування. Питанням соціальних відносин на Запорізькій Січі, внутрішньої класової боротьби серед козацтва не приділялося належного місця, допускалася певна ідеалізація органів козацького самоврядування тощо. Не відзначалася чіткістю і робота зі встановлення пам'ятних знаків в інших місцях республіки, пов'язаних з історією

¹ Див.: *Смолій В.А.* Досвід вченого та талант організатора: наукова та громадська діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти.* – К., 2010. – Вип. 36. – С. 6–7.

запорозького козацтва. В перелік на відзначення потрапили особи й події історично малозначущі, випадкові»².

Безпосередніми винуватцями «допущених недоліків» були визначені заступник голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько та заступник голови Запорізького облвиконкому М. П. Киценко. Останнього «за ідейну незрілість» навіть звільнили з роботи. Загроза звільнення нависла й над Петром Тимофійовичем Троньком. Його, окрім іншого, звинувачували у перевищенні посадових повноважень. Далася взнаки абстрактна постанова політбюро ЦК КПУ від 31 серпня 1965 р. Лише особисті приязні стосунки з першим секретарем ЦК КПУ В. В. Щербицьким дозволили Петру Тимофійовичу уникнути небажаних «оргвисновок».

Але негативний досвід реалізації першого масштабного національного проекту не став на заваді здійсненню не менш амбітних починань П. Т. Тронька щодо збереження української історико-культурної спадщини. Крок за кроком він утілював у життя ідею створення Музею народної архітектури та побуту, який до цього часу його співробітники називають «Троньківкою». Вдало маневруючи між ідеологічними рифами, знаходячи компромісні рішення П. Т. Тронько зумів створити масштабний національний осередок збереження самотності українського народу, формування самосвідомості сучасних поколінь³.

Цілком зрозуміло, що після виявлення архівних матеріалів стосовно переслідувань краєзнавців у 1920–1930-х рр., використавши політичну лібералізацію, академік П. Т. Тронько негайно розпочав дослідження репресій та інакомислення в радянській Україні. Уже з 1990 р. в Інституті історії АН УРСР розпочалося дослідження такої піонерської для вітчизняної історіографії

² Смолій В.А. Досвід вченого та талант організатора: наукова та громадська діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька. – С. 10.

³ Смолій В.А. Досвід вченого та талант організатора: наукова та громадська діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька. – С. 11. Див. також: Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х рр. XX ст.: Зб. док. та мат. / Упор. О. Г. Бажан (кер.) та ін. – К.: Рідний край, 1997. – 474 с.

теми, як «Увічнення пам'яті жертв незаконних репресій 30–40-х – початку 50-х років у контексті розробки проблем регіональної історії: На матеріалах України».

Ще однією характерною особливістю академіка П. Т. Тронька стало вміння підбирати та вчити кадри для реалізації масштабних наукових завдань. Серед них були кандидат історичних наук Ю. З. Данилюк — один із найкращих наукових сподвижників академіка П. Т. Тронька, доктор історичних наук Є. М. Скляренко та ін.

Сконцентрувавши зусилля науковців, П. Т. Тронько та Ю. З. Данилюк вирішили видати колективну працю «Репресоване краєзнавство», в якій на документах колишніх радянських спецслужб висвітлювалася б доля дослідників рідного краю⁴. Як ініціатори умовляли керівництво КДБ УРСР, які знаходили аргументи для отримання архівно-кримінальних справ з секретних архівосховищ — відомо лише їм.

Видана у 1991 р. загальним обсягом 54 друковані аркуші праця викликала широкий резонанс як в Україні, так і за її межами. Опубліковані нариси про репресованих науковців, митців не лише доповнили сторінки їх біографій, а й порушили наукову проблему щодо дослідження формування та функціонування сталінської системи управління.

Наступним кроком у вивченні наслідків політичних репресій радянської доби була підготовка колективної монографії «Реабілітовані історією»⁵. Київські науковці спільно з викладачами Полтавського педагогічного інституту та співробітниками УКДБ по Полтавській області під керівництвом академіка П. Т. Тронька вперше в українській історіографії оприлюднили статистику політичних репресій в радянській Україні другої половини 1930-х рр., коли державний терор досяг апогею. Стаття «Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Пол-

⁴ Репресоване краєзнавство (20–30-і рр.) / Редкол.: П. Т. Тронько (гол.) та ін. / Ін-т історії України НАН України. – К.: Рідний край, 1991. – 506 с.

⁵ Реабілітовані історією / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. П. Т. Тронько. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – 402 с.

тавщині» Г. К. Ковтуна, В. А. Войналовича, Ю. З. Данилюка⁶ стала чи не найбільш цитованою фахівцями з проблем історії України 1920–1930-х рр.

Після виходу у світ цих двох книг стала зрозумілою необхідність розгортання масштабних досліджень. У розмовах із друзями-полтавцями, кандидатами історичних наук О. О. Несутулею та В. А. Войналовичем, Ю. З. Данилюк запропонував грандіозний науково-дослідний проект за прикладом «Історії міст і сіл Української РСР». Ця ідея не була спонтанною. Вона виникла як результат планомирного аналізу архівно-кримінальних справ, документів колишніх радянських спецслужб, партійних та державних органів.

Молоді вчені розуміли, що реалізація ідеї вимагає досвіду виконання масштабних науково-видавничих проектів, авторитетного керівника, до думки якого прислухалися б можновладці. Цими рисами володів академік НАН України П. Т. Тронько, який одразу оцінив науковий і політичний потенціал реалізації зазначеного проекту для незалежної України. Він наголошував, що головною метою проекту є відновлення пам'яті про сотні тисяч громадян, які постраждали від політичних репресій:

«Сьогодні ж, заощадивши на дослідженні трагічних сторінок вітчизняної історії, забувши про обставини загибелі наших батьків і дідів, ми у недалекій перспективі можемо отримати історичну амнезію власних дітей та онуків»⁷.

Сталінські репресії та голодомор 1930-х рр. були чи не головним козирем у політичній боротьбі між націонал-демократами та прихильниками комуністичної партії за симпатії виборців на початку 1990-х рр. Представники націонал-демократичного табору сподівалися, що широке оприлюднення фактів

⁶ Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині / Г. К. Ковтун, В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк // Реабілітовані історією / АН України. Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – С. 5–49.

⁷ Тронько П.Т. Інститут національної пам'яті як засіб зцілення від пострадянської ментальності? // Дзеркало тижня. – 2005. – 19–25 листопада.

причетності керівництва ВКП(б)–КП(б)У до масових репресій спричинить загальну обструкцію комуністичним лідерам. У такому випадку партійна номенклатура під керівництвом Л. М. Кравчука буде неспроможна протистояти громадській думці. Логічним завершенням боротьби стало ухвалення Верховною Радою УРСР 17 квітня 1991 р. закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». У преамбулі наголошувалося, що частина осіб, постраждалих від необґрунтованих політичних репресій 1930 – початку 1950-х рр., законодавчими та нормативними актами СРСР уже поновлена у правах. Але Верховна Рада республіки розширила історичні межі політичних репресій — реабілітація мала охоплювати весь період після 1917 р. до моменту набуття чинності цим законом.

У контексті пошуку політичного консенсусу розпочалася Державна програма «Реабілітовані історією», ініційована Інститутом історії України НАН України, Службою безпеки України, Українським культурно-просвітницьким товариством «Меморіал» ім. Василя Стуса, Всеукраїнською спілкою краєзнавців. Лист-звернення до вищих органів влади незалежної України підписали президент НАНУ Борис Патон, академік НАН України Петро Тронько, голова СБУ Євген Марчук. Ініціатори вказували, що багатотомне видання покликане служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України, повернути їй незаслужено забуті імена державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, ушанувати тих, хто боровся за свободу і незалежність України.

Президія Верховної Ради України 6 квітня 1992 р. та Кабінет Міністрів України 11 вересня 1992 р. своїми постановами підтримали ініціативу науковців та громадськості. Для організації роботи з підготовки згаданої серії книг було затверджено Головну редакційну колегію науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», яку очолив академік НАН України П. Т. Тронько (його заступником став Ю. З. Данилюк). Створювалися обласні редколегії та науково-редакційні групи, які розпочали роботу над обласними томами.

В Інституті історії України НАНУ на відділ регіональних проблем історії України було покладене завдання науково-ме-

тодичного забезпечення виконання Державної програми «Реабілітовані історією». Фахівці відділу під керівництвом П. Т. Тронька розробили «Методичні рекомендації науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією”», в яких визначили методологію наукового дослідження, структурували обласні томи.

Кожен обласний том мав включати декілька книг. У першій книзі публікувалася вступна стаття-дослідження, в якій увага зверталася на особливості функціонування радянського режиму на території області. Нариси про незаслужено забутих та репресованих державних діячів, науковців, діячів культури, робітників, селян надали читачеві можливість уявити масштабність «соціальної чистки» радянського суспільства. Розділ «Мовою документів» подав уявлення про методи роботи радянських спецслужб. Окремо висвітлювалося увічнення пам'яті репресованих громадян. У книгах подавалися також списки репресованих, підготовлені на основі архівно-кримінальних справ. Кількість книг по кожній області залежала від чисельності репресованих громадян.

Одночасно при Головній редколегії було створено відділ із розробки архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ, керівником якого призначили кандидата історичних наук Ю. З. Данилюка. Сьогодні відділ очолює доктор історичних наук, професор О. С. Рубльов. Співробітники відділу співпрацюють із Галузевим державним архівом Служби безпеки України у виявленні та публікації нових архівних документів, розробці наукових проблем з історії органів державної безпеки.

Постанова також передбачала фінансування спеціалізованого періодичного видання «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». Однак суто за спонсорські кошти вже надруковано 33 числа зазначеного наукового часопису, аналогів якому немає на теренах колишнього СРСР. Упродовж останнього десятиліття журнал є єдиним виданням на пострадянському просторі, де публікуються наукові розробки з історії колишніх радянських спецслужб, дослідження щодо становлення та різних аспектів функціонування тоталітарної системи. Велика заслуга в успішному виданні цього наукового часопису члена редколегії журналу академі-

ка П. Т. Тронька, який постійно опікувався не лише його наповненням, а й пошуком необхідних коштів.

Складнощі у виданні науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» були величезними. Економіко-політична криза середини 1990-х рр. практично загальмувала всю роботу. Частина новостворених обласних груп виживала на 40–60 грн. Як наслідок — там залишилися працювати лише ентузіасти — історики та краєзнавці.

Проте видавнича робота Головної редколегії не припинилася. Академік П. Т. Тронько зосередив зусилля на розробці нових наукових проблем, які переконували керівництво держави у необхідності активізації роботи щодо дослідження системи державного терору, ідеологічного тиску на українське суспільство у 1920–1980-х рр. Як наслідок, у скрутні часи побачили світ видання «Операція “Френтік”», «Тернистим шляхом до храму», «Збережемо тую славу»⁸ тощо.

Серйозним випробуванням на першому етапі стало співробітництво зі Службою безпеки України. З самого початку далеко не всі керівники її центрального апарату, обласних управлінь усвідомлювали необхідність виконання такої державної програми. Академік НАН України П. Т. Тронько зумів переконати керівництво СБУ в політичній, соціальній та моральній значущості видавничого проекту «Реабілітовані історією». Поступово із розгортанням процесу наукового пошуку виникло взаєморозуміння й почали складатися творчі стосунки науковців та співробітників архівних підрозділів СБУ. Ішла планомірна робота з розсекречування та публікації узагальнених статис-

⁸ Операція «Френтік». З історії бойової співдружності військово-повітряних сил СРСР і США, цивільного населення України в роки Другої світової війни: Зб. док. і мат. / Упор. та авт. ком.: О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк, Д. П. Кальний, Р. Ю. Подкур. – К.: Рідний край, 1998. – 484 с.; Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. ХХ ст.: Зб. док. та мат. / Упор. П. Т. Тронько, О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Рідний край, 1999. – 304 с.; Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х рр. ХХ ст. – 474 с.

тичних даних щодо проведення масових репресивних операцій в УРСР, інформаційно-аналітичних документів органів державної безпеки тощо. Матеріали допомогли вченим реконструювати історичні події, з'ясувати мотиви й масштаби репресій в УСРР–УРСР.

Неодноразово слова вдячності на засіданнях Головної редколегії «Реабілітовані історією», листах-подяках керівництву СБУ П. Т. Тронько висловлював очільникам Галузевого державного архіву Служби безпеки України О. М. Пшеннікову, С. М. Богунову, С. А. Кокіну та ін. Вони доклали чимало зусиль для публікації обласних томів серії «Реабілітовані історією».

За вагомий внесок у наукові дослідження, налагодження співробітництва Служби безпеки України та Національної акаде-

мії наук України академік НАНУ П. Т. Тронько у липні 2010 р. був нагороджений «Почесною відзнакою Служби безпеки України».

Попередні плани Головної редколегії «Реабілітовані історією» щодо видання 25 обласних томів через виявлений архівний матеріал були серйозно скориговані. Ніхто з науковців від

самого початку не уявляв масштабів політичних репресій радянської доби.

Станом на 1 липня 2010 р. в Україні, за активної допомоги обласних рад та державних адміністрацій, СБУ, Державного комітету архівів України, наукової громадськості — регіональними редколегіями серії «Реабілітовані історією» у 23 областях України та Автономній Республіці Крим видано 61 книгу. Низка областей видали вже шості та сьомі книги обласних томів. Усього передбачається видання понад 100 томів через величезну кількість жертв політичних репресій радянської доби.

За архівно-кримінальними справами, які зберігаються у Національному архівному фонді України, працівниками обласних науково-редакційних груп виявлено й складено картки на понад 700 тис. репресованих громадян. Розпочато дослідження депортацій кінця 1920–1950-х рр. та з'ясування імен депортованих громадян. Створено й почав наповнюватися Національний банк жертв політичних репресій, який розміщено у мережі Інтернет (www.reabit.org.ua).

Високопосадовці, провідні вчені, представники Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, міністерств освіти та науки, культури й туризму, СБУ, наукова громадськість, засоби масової інформації неодноразово відзначали політичне значення реалізації науково-документального проекту видання серії книг «Реабілітовані історією» у контексті демократичного розвитку нашої держави.

Науково-видавничий проект «Реабілітовані історією» сформував новий напрямок у вітчизняній історичній науці — «Дослідження державного терору радянської доби». Вчені України та зарубіжжя активно студювали державний терор радянського періоду, перебіг політичних репресій в Україні. Загальним результатом наукового опрацювання цієї проблеми стали понад 6 тис. праць⁹.

⁹ Політичні репресії в Україні. (1917–1980-ті рр.): Бібліограф. покажчик / Авт. вступ. ст. С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов; упор. С. Калитко, О. Рубльов, Р. Подкур, Л. Шевченко. – К., 2007. – 456 с.; Репресії в Україні (1917–1990 рр.): Наук.-допом. бібліограф. покажчик / Авт.-упор. Є. Бабич,

Виявлена джерельна база, первинне опрацювання архівних документів дають підстави для розгортання наступного етапу досліджень — вивчення теоретичних підвалин, особливостей функціонування державного терору в УСРР–УРСР. Сьогодні вивчаються регіональні особливості у повстанському русі Правобережної та Лівобережної України 1920-х рр., здійснення масових репресивних операцій під час «великого терору», форми опору сталінському режимові, ознаки громадянської війни у Західній Україні протягом 1940–1950-х рр., інтелектуального опору 1950–1980-х рр. Наявність обласних поіменних списків жертв репресій дає можливість назвати точну цифру репресованих по Україні — як за хронологічним, так і територіальним зрізами.

Академік НАН України П. Т. Тронько вже розробляє наступні перспективні наукові проблеми у дослідженні державного терору — морально-психологічний стан суспільства, рівень політичної культури, мотивація злочинів, причини нехтування елементарними нормами судочинства тощо. Надзвичайно важливим, на його думку, видається завдання історіографічного аналізу зробленого й активізації саме тих механізмів історичної пам'яті, які «відповідальні» за донесення до майбутніх поколінь правди про систему державного терору.

Свій 95-річний ювілей академік НАН України П. Т. Тронько зустрічає, як і раніше, сповнений наснаги та творчих сил. У спілкуванні Петро Тимофійович постійно наголошує на нових пріоритетних наукових дослідженнях. Одна з найбільших сьогоднішніх мрій академіка — це поєднання результатів досліджень, проведених у рамках підготовки науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», інших видавничих проектів у перевиданні «Історії міст і сіл України». Подібна праця в умовах незалежної України, відсутності ідеологічного тиску максимально наближено до історичної реальності реконструює

В. Патока; Авт. вступ. ст. С. Білокінь. – К.: Смолоскип, 2007. – 519 с.; Політичні репресії радянської доби в Україні: Наук.-допом. бібліограф. покажчик / Упор. Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна; Авт. вступ. ст. Ю. І. Шаповал. – К.: Арістей, 2008. – 684 с.

минуле населених пунктів нашої країни, що видається надзвичайно важливою справою.

Подкур Р. Государственная программа «Реабилитированные историей»: опыт и перспективы научного исследования (к 95-летию с дня рождения академика НАН Украины П. Т. Тронько).

В статье анализируется научная и общественно-политическая деятельность академика НАН Украины П. Т. Тронько как учёного и организатора реализации Государственной программы научно-документальной серии книг «Реабилитированные историей».

Ключевые слова: политические репрессии, «Реабилитированные историей», Служба безопасности Украины, реабилитация.

Podkur R. State program «Rehabilitated by history»: the experience and prospects of research (to the 95th anniversary of academic of NAS of Ukraine of P. Tronko.)

The author analyzed research, political and public activity of academic P. Tronko as scholar and organizer of State program of documentary series «Rehabilitated by history».

Key words: political repressions, «Rehabilitated by history», Security Service of Ukraine, rehabilitation.